DOI: https://doi.org/10.54681/STR.2024.1_2.11

Werner Williams-Krapp, Die Literatur des 15. und frühen 16. Jahrhunderts, Teilband 1: Modelle literarischer Interessenbildung (Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zum Beginn der Neuzeit, III/2, ed. Joachim Heinzle). Berlin – Boston: De Gruyter, 2020, 774 stran + 16 černobílých reprodukcí. ISBN 978-3-484-10706-9 Band III/2.1

Přibližně až do druhé poloviny 20. století, kdy se výklad o dějinách německé literatury omezoval pouze na tzv. krásné písemnictví, bylo období 15. století a počátku 16. století chápáno jako doba úpadková, v němž byla především dále tradována, případně převáděna do prózy veršovaná epika předchozích staletí a nových děl vznikalo zanedbatelné množství. Četné literárněvědné monografie přibližně posledních osmdesáti let však postupně ukazovaly, jak početná a významná byla v německých zemích odborná, hlavně náboženská literatura pozdního středověku. Syntetizujících literárněhistorických prací zabývajících se touto dobou vzniklo zatím minimum.

K nim se přiřadil první díl obsáhlé syntézy z pera prof. Wernera Williamse-Krappa, který se po řadu desetiletí zabývá německými legendáři a další náboženskou literaturou tohoto období. Náš příspěvek nemá být recenzí publikace, která v našich knihovnách není zastoupena, ale opožděnou zprávou o knize zachycující dobu, v níž literární produkce v českých a německých zemích byla téměř diametrálně odlišná, a upozornit na některá fakta, která pro nás jsou zajímavá.

Kniha Williamse-Krappa se člení do čtyř oddílů – po hutném úvodu, který představuje období 15. a raného 16. století jako dobu epochálních sociálních a kulturních změn v Německu (s. 1–36), následuje výklad o městské literatuře na příkladu Norimberka (s. 37–194), poté přichází nejobsáhlejší a novátorská část, která se zabývá snahami o reformy v církvi a o vnitřní reformy v jednotlivých monastických řádech a literárními díly s tím souvisejícími (s. 195–506). Závěrečnou část tvoří výklad o renesančním humanismu a o německé tvorbě, jež vznikala na knížecích dvorech a ve významných městech (s. 507–645).

V úvodní části zdůrazňuje Williams-Krapp, že pozdní středověk, mj. díky vynálezu knihtisku, výrazně přispěl k laicizaci literární kultury a dokončil proces emancipace laiků od absolutní autority církve a jejího monopolu na vzdělání. Zde zaujme mj. pasáž o kvantitativním vývoji rukopisů v německých zemích. Jejich počet po tzv. Černé smrti (v Německu v letech 1347–1352) v souvislosti se značným úbytkem obyvatelstva (včetně institucí spjatých

s písemnou produkcí) výrazně poklesl vůči první polovině 14. století; po roce 1420 začíná „exploze dochování rukopisů", což souvisí jak s nárůstem počtu obyvatelstva, tak se zvýšeným používáním papíru vedle pergamenu a se zlevněním rukopisů díky jejich racionalizovanému způsobu výroby. Od osmdesátých let 15. století však kvůli pokrokům v technologii výroby tištěných knih dochází k již trvalému ústupu rukopisů literárních. Do konce 15. století v Německu existovalo na 300 tiskáren v 62 městech (s. 13–26). Podle Williamse-Krappa činil v 15. století podíl náboženské literatury asi 80 % všech tištěných i rukopisných děl (s. 194). Na řadě míst knihy autor zdůrazňuje, že z velkého množství pozdně středověkých německých rukopisů a tisků s náboženskou tematikou není dosud zdaleka všechno prozkoumáno. Některými z neprozkoumaných děl se Williams-Krapp zabývá podrobněji, u řady dalších skicuje alespoň jejich obsah a charakterizuje jejich hlavní rysy, mnohé spisy přenechává dalšímu bádání, k němuž dává konkrétní podněty.

První výkladová kapitola představuje Norimberk jako německé „hlavní město literatury" a na něm exemplifikuje městskou literaturu studované doby. Norimberk jako významné středisko řemeslné výroby i dálkového obchodu prožíval ekonomický i kulturní rozkvět a byl tehdy městem evropského významu. Od jiných velkých měst pozdně středověkého Německa se odlišoval velmi početnou vrstvou řemeslnictva, a proto i počet literárně činných příslušníků této sociální vrstvy byl v Norimberku větší než jinde. Williams-Krapp podrobněji rozebírá mj. tvorbu Hanse Rosenplüta (okolo 1400–1460) a Hanse Folze (1435/1440–1513). Oba psali veršované povídky (*Märe*), epické básně různého obsahu, masopustní frašky a patřili mezi mistry pěvce. Rosenplüt vytvořil mj. dvě delší básně o porážkách křižáků husity u Tachova a u Domažlic. S Rosenplütovou básní o bitvě u Tachova seznámil českou odbornou veřejnost již Arnošt Kraus v díle *Husitství v literatuře, zejména německé*[1], když převyprávěl její obsah a přetiskl z její edice několik málo veršů. Williams-Krapp (s. 52–53) při analýze obou básní poukazuje na to, že si Rosenplüt všímá především toho, jak němečtí šlechtici před husity zbaběle utekli a nechali neurozenou, hlavní část vojska na holičkách. Autorem většího počtu písní o soudobých válečných událostech byl Hans Schneider (kolem 1450–po 1513), jenž napsal i dvě písně o válce o dědictví landshutské (1504–1505),

1 Arnošt Kraus v díle Husitství v literatuře, zejména německé, I, Praha 1917, s. 62–63.

již se zúčastnili i žoldnéři z Čech (s. 148). Velmi rozšířeným žánrem norimberské literatury středních vrstev byly masopustní frašky, povětšině literárně nenáročné, dosti obhroublé a leckdy zaměřené proti Židům. Pro vznik mistrovského zpěvu v Norimberku je málo pramenů, jeho počátky zřejmě spadají do třicátých let 15. století. Písně mistrů pěvců měly převážně náboženský a moralizující obsah, někdy popisovaly i soudobé válečné událostí, které se týkaly Norimberka. Městská rada pozorně sledovala tvorbu mistrovských písní a dbala na to, aby nevznikaly písně s politickým obsahem. Vrcholem mistrovského zpěvu je samozřejmě až tvorba Hanse Sachse v 16. století. Norimberské kronikářství bylo sice početné, ale převážně analistické a v pozdním středověku k soustavnému vypsání dějin města nikdy nedospělo. Mezi cestopisy registruje autor i dílo Gabriela Tetzela, který popsal cestu Lva z Rožmitálu do zemí střední a západní Evropy v letech 1465–1467 (s. 162), spis Václava Šaška z Bířkova však Williams-Krapp nezmiňuje. Humanistická tvorba byla v Norimberku jako jinde záležitostí úzkých vzdělaneckých kruhů. Mezi norimberské humanisty patřil i Hartmann Schedel (1440–1514), který je u nás dobře znám díky své obsáhlé a hojně ilustrované světové kronice (v níž je, jak známo, i nejstarší vyobrazení Prahy). Toto dílo vyšlo v Norimberku roku 1493 latinsky i v německém překladu (s. 169–170) a je dochováno v četných exemplářích; vyskytuje se i v našich historických knihovnách.

Nejvýznamnější část knihy tvoří obsáhlý výklad o reformách v jednotlivých církevních řádech. Williams-Krapp ukazuje, že Černá smrt vedla i k vylidnění mnoha klášterů, a proto se po ní podmínky pro přijímání nových členů značně uvolnily. Do monastických řádů byli svými rodinami také častěji umisťováni nezaopatření potomci aristokratických a patricijských rodů a ti tam mnohdy vnášeli zvyklosti světského života. Proti těmto krizovým jevům od konce 14. století a hlavně během 15. století vystupovali četní jedinci z monastických kruhů, kteří iniciovali reformy v klášterním životě. Tyto reformy usilovaly o odstranění soukromého vlastnictví členů kláštera, o přísné dodržování klauzury, obnovení příkladné morálky a zbožnosti a o celkové zvýšení vzdělanostní úrovně mnichů i řeholnic, mj. i budováním rozsáhlých knižních fondů. Členové reformovaných konventů jsou v německé historické a literárněvědné literatuře označováni jako observanté, příslušníci nereformovaných klášterů jako konventuálové. Úsilí o reformu se v řadě případů se prosazovalo velmi těžce, naráželo na značný odpor osazenstva kláštera, někdy byli jeho vzpurní členové nakonec vypuzeni do kláštera konventuálů stejného řádu. Snahy o klášterní reformu vedly k tvorbě a opisování náboženské literatury, důležitým žánrem bylo kázání (nejen zápisy kazatelských promluv, ale i kázání napsaná pouze pro

čtení), vznikaly spisy katechetické, zpovědní zrcadla s ponaučením o správném životě atd. Období pozdního středověku je tak v německých zemích dobou vzniku velmi početné náboženské literatury latinské a německé, přičemž literatura v němčině byla určena především řeholnicím a laikům. Williams-Krapp probírá reformy v jednotlivých řádech a literární díla v nich vzniklá; nejvíce takové literatury sepsali dominikáni a františkáni.

V reformovaných klášterech se výrazně zvětšovaly knihovny, které pak obsahovaly několik stovek svazků – např. knihovna norimberských dominikánek měla koncem 15. století 500–600 svazků (s. 213), observantský klášter benediktinů v Tegernsee vlastnil v roce 1484 více než tisíc svazků (s. 420), u benediktinů v rakouském Melku existovala dokonce zvláštní knihovna pro laické bratry kláštera, v níž bylo v 15. století více než 70 rukopisů (s. 411–412). Mezi reformovanými kláštery se celkem běžně vyměňovaly a půjčovaly knihy (s. 211, 213 atd.). Známý pařížský teolog Jean Gerson (1363–1429) a jím ovlivnění teologové vídeňské university zdůrazňovali, že teologové se mají odvrátit od tvorby akademických, vysoce teoretických spisů k teologii pastorační a svými spisy oslovovat široké vrstvy laiků (s. 205–207). Díky prosazování těchto názorů a hlavně rychle vzrůstající alfabetizaci městských vyšších a středních kruhů vzrůstal jejich zájem o hlubší náboženské vzdělání a o spisy v domácím jazyce (autor uvádí mj. případy, kdy si laikové půjčovali náboženské spisy v klášterech – s. 204, 215 aj.). Patnácté století je podle Williamse-Krappa obdobím velkého zájmu o náboženské otázky v širokých laických vrstvách, což vedlo i ke kritice morálních a vzdělanostních nedostatků kléru a nakonec k rychlé, kladné odezvě Lutherovy reformace v německém městském prostředí (s. 48 aj.).

V souvislosti s činností významného lipského dominikána-observanta Marcuse von Weida (kolem 1450–1516) si Williams-Krapp všímá u nás relativně málo známé dcery Jiřího z Poděbrad Zdeňky (1449–1510). Zdeňka (v němčině označovaná jako Sidonie) byla již v dětském věku provdána do Saska za tamějšího kurfiřta Albrechta († 1500). Zde byla dcera „husitského krále" vychována v horlivou katoličku a zvláště po svém ovdovění podporovala vydávání náboženské literatury. Marcus von Weida, který se stal jejím důvěrníkem, z jejího popudu přeložil do němčiny legendu o sv. Kateřině Sienské a se Zdenčinou finanční pomocí vydal dva překlady částí z obsáhlého spisu *Liber specialis* cisterciačky Mechthildy von Hackenborn († 1299) a roku 1510 s titulem *Der spygel der tzucht* překlad spisu *Speculum diciplinae ad novitios* italského františkána Bernarda a Bessa (s. 361–362, 397). Soupis německých tisků 16. století (VD 16) registruje z let 1505–1510 celkem 4 tisky, jejichž

vydání Zdeňka finančně podpořila. Dodejme, že se dochovalo téměř sto jejích (spíše kratších) dopisů synovi, které byly nedávno kriticky vydány – *Briefe der Herzogin Sidonia von Sachsen (1449–1510) an ihren Sohn Georg (1471–1539)*, Sven Rabeler – Alexandra Kursawe – Claudia Ulrich (edd.), Kiel 2009.

Výklad o humanistické literatuře ukazuje, že v německých zemích kromě odborných edic antických římských autorů a čtenářských vydání jejich literární tvorby (dramata, básně a korespondence) vznikaly i překlady jejich děl; v mnohem menší míře, někdy přes latinu, byli překládáni spisovatelé řečtí. Edice i překlady antické literatury se šířily vyšších společenských kruzích světských i duchovních. Velkou roli hrály knížecí dvory, u nichž působili vzdělaní vychovatelé knížecích dětí, kteří překládali a upravovali mnohdy i drobnější antická díla, jež bylo možno využít pro morálně didaktické účely. Ke dvorům, na nichž spisy tohoto typu vznikaly a byly podporovány, patřily především dvory ve Stuttgartu a Rottenburgu, v Heidelberku, Mnichově a Innsbrucku. Výraznými městskými středisky humanistické tvorby byla hlavně města Ulm, Bamberk, Würzburk a Štrasburk, v nichž byly ovšem i významnější církevní instituce. Už z tohoto výčtu je patrné, že humanistická tvorba v latině i v domácím jazyce vznikala především v jižních a částečně i ve středních oblastech Německa. Četné spisy německých humanistů byly úvahami o výchově dětí, o ženách a o manželství. Humanisté píšící v té době německy nebo do němčiny překládající díla antických spisovatelů věnovali značnou pozornost teoretickému problému, zda překlady z latiny mají být doslovné, včetně nápodoby latinských syntaktických konstrukcí, nebo volnější, podle smyslu, a více odpovídající odlišnému charakteru německého jazyka. Druhé stanovisko nakonec převážilo jak v teorii, tak v praxi.

Williams-Krapp udivuje znalostí mimořádně velkého počtu pozdně středověkých děl nejen tištěných, ale i rukopisných. Množství pozdně středověkých spisovatelů a anonymních děl, jimž autor někdy věnuje vícero stránek podrobné analýzy, lze jen těžko odhadnout, jde o několik stovek. To ukazují i rejstříky (vždy dvousloupcové) – rejstřík použitých rukopisů na stranách 709–712, rejstřík autorů, historických postav a děl na stranách 713–759.

Kniha Williamse-Krappa je bezesporu významným počinem německé literární vědy. Je důležitým syntetizujícím pohledem na německou pozdně středověkou literaturu a současně významnou inspirací pro další germanistické i historické bádání o písemnictví tohoto období. Připravovaný druhý svazek knihy se má zabývat literárními formami pěstovanými v německých zemích v 15. a začátkem 16. století.

Václav Bok